

כשהם אומרים "אנחנו" - למה הם מתכוונים? על השימוש בכינויי-הגוף בשיח הציבורי

א

בפרק א', פסוק 26 בספר בראשית נאמר: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". פסוק זה מעורר, כידוע, בעיה תאולוגית קשה באמונה היהודית המונותאיסטית, משום שיש בו לכאורה פגיעה באחדות האלוהות. הבעיה בולטת במיוחד אם נשווה את הפסוק הזה לנאמר בפרק ב', פסוק 18: "אעשה לו עזר כנגדו" (כאן "אעשה" בגוף ראשון יחיד). הצורה **נעשה** סיפקה, לכן, עניין לענות בו לחוקרים ולפרשנים. חז"ל טענו כי מדובר בהתייחסות של הקב"ה עם מלאכי השרת. וכך אומר רש"י:

ענוותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהן, וכשהוא דן את המלאכים הוא נמלך בפמליא שלו... לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומידת ענווה, שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן, ואם כתב "**אעשה** אדם" - לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו, אלא עם עצמו.

בצד השימוש באנו כלשון של ענווה (Pluralis modestiae), כפי שתופס זאת רש"י, מוכר גם השימוש באנו כריבוי של כבוד (Pluralis majestatis), ואכן כמה מן הפרשנים פירשו את השימוש ב**נעשה** בבראשית א', פסוק 26 כריבוי של כבוד. אחרים רואים בכך צורת שימוש בכינוי המדברים - "ריבוי של זירוז" - כמקובל בסגנון הסיפור המקראי (**נקום... נלכה...**). כמו במקרים אחרים, מעיד גם כאן ריבוי הפירושים על חומרת הבעיה.

בחרתי לפתוח בדוגמה זו כדי להמחיש את העובדה שלהבנת השימוש בכינויי הגוף, ובמיוחד באנו, מן הראוי להתחשב לא רק בהיבט הדקדוקי-סמנטי של המבע, אלא גם בהיבטים הפרגמטיים והאידיאולוגיים, ועל כך עוד ידובר להלן.

* פרופ' רפאל ניר, האוניברסיטה העברית בירושלים והמכללה האקדמית נתניה.

אפשר לומר שכינויי הגוף הם "יצורים מוזרים" באוצר המילים של כל שפה (ניר, 1989). הם חסרי משמעות רפרנציאלית משל עצמם, שכן הם מקבלים תוכן סמנטי רק מתוך ההקשר הטקסטואלי או הפרגמטי. הם מפורשים במילונים באמצעות הגדרה דקדוקית, מטא-לשונית, כגון "אתה - כינוי הגוף השני". כינויי הגוף מוסבים אל רפרנטים שנוכרו לפני כן בטקסט (אזכור אנדופורי) או אל רפרנטים הנמצאים בנסיבה, הקרובה או הרחוקה, של הדובר (אזכור אקסופורי).

לכאורה קיימת הקבלה סמנטית בין הכינויים לבין הגופים הדאיקטיים שהם מציינים. אולם למעשה מצויה בשפות שונות קשת רחבה של שימושים בכינויי הגוף מלבד ציון הגופים הספציפיים המקבילים להם. למשל - בגרמנית משמש הכינוי "הם" [Sie] גם לציון של כבוד לגוף שני יחיד; בעברית משמש בתפקיד דומה הכינוי החבור של הגוף השלישי בצירוף **כבודו**.

אשר לצד הקוגניטיבי של תיהלוד (Processing) טקסטים - ציינ (1987) מציין שהשימוש בכינויים, בעיקר בכינויי הגוף השלישי, קשור באקטיבציה (הבאה לתודעת הנמען) של רפרנטים תוך כדי האזנה או קריאה. לכן אזכור באמצעות כינוי הוא "מסומן" מבחינת ההפעלה הקוגניטיבית של הרפרנט שהכינוי מוסב אליו. רפרנט שאינו מצוי בתודעת הנמען (שאינו "אקטיבי", באשר הוא יסוד חדש בשיח) מאוזכר בדרך לקסיקלית, כלומר באמצעות מילים בעלות תוכן סמנטי, ולא באמצעות כינויים. הבנת השימוש בכינויים מותנית אפוא בהכרת הרפרנטים מתוך ההקשר הטקסטואלי או החוץ-טקסטואלי ובהימצאותם בזיכרון קצר-הטווח של המאזין או הקורא, המסוגלים לקשר את הכינויים לרפרנטים. הדבר מתבהר אם נזכור שהרפרנט המיוצג באמצעות הכינוי "הוא" עשוי להתחלף ברפרנט אחר ברגע שתחול אקטיבציה של רפרנט חדש.

במה דברים אמורים? כאשר מדובר בשימוש "רגיל" בכינויים, לכל כינוי יש רפרנט מוגדר. אולם מוכרים גם שימושים אחרים, למשל - שימוש בכינויים לצורך של התייחסות גנרית-סתמית באמצעות כינויי הגוף. כך, למשל, הכינוי הפרוד של גוף שלישי בריבוי "הם", ובעיקר מקבילו בשימוש בפעלים, עשוי לציין קבוצה סתמית של בני אדם, כגון: "רותי אמרה ששלחו לה הזמנה לטקס חלוקת פרסי ישראל". במקרה זה ממלאת ההתייחסות לגוף שלישי רבים שבמילה **שלחו** תפקיד דומה לזה של הכינויים one באנגלית, on בצרפתית ו-man בגרמנית. בעברית חסרה מקבילה קבועה

של כינוי גנרי-סתמי; לעתים משמש לצורך זה הכינוי **אתה** (ולא תשמש לעולם צורת גוף שלישי רבים). כך, למשל, בחילופי הדברים שלהלן:
 ש: איך מגיעים לקמפוס האוניברסיטה העברית שעל הר הצופים?
 ת: **אתה** פונה שמאלה בכניסה לירושלים, ואחר כך **אתה** ממשיך ימינה לכיוון סנהדריה...

השימוש הגנרי ב**אתה** לציון אגנט סתמי בולט גם בכך שאינו משתנה מבחינת המגדר גם כאשר הנמען הוא ממין נקבה.¹

כאן המקום להעיר כי השימוש בצורות הגוף השלישי בעברית לציון "מגדר גנרי" עלול לעורר בעיה של **תקינות פוליטית**. דובר העברית, בהתייחסו לפרנט נסתר (גוף שלישי) חייב לבחור בין כינוי ממין זכר (**הוא/הם**) לכינוי ממין נקבה (**היא/הן**) בהתאם למגדר. אם השימוש הוא גנרי-סתמי, כלומר מינו של הרפרנט שאליו מוסב הכינוי אינו מוגדר כזכר או כנקבה, עלולה להישמע הטענה שהאזכור בצורת הזכר נושא עימו חותם מינני (סקסיסטי). גם אם נכיר בכך, שבלשון העברית מקובל להשתמש בצורת הזכר הדקדוקי כאזכור גנרי, יש מקום לטענה, שהדרך שבה נתפס או נקלט השימוש במין זכר בציבור בן-ימינו עלולה לחזק דעות מינניות בדבר עליונותו החברתית של הגבר. לזידם של הדוגלים בתקינות פוליטית בתחום המגדר יש לפתור את בעיית הזכר הגנרי מתוך גילוי רגישות לערך של השוויון בין המינים. הדבר עשוי להקשות במיוחד על דוברי העברית, שבה החלוקה למגדרים מושרשת במערכת הדקדוקית. אגב, קמרון בספרה "הגינה מילולית" (1995), מזכירה מחקרים מבוקרים שנערכו בקרב דוברי אנגלית, ושלפיהם גם השימוש בטרמינולוגיה "נייטרלית" מבחינת המגדר התפרש במקרים רבים על ידי הנבדקים כמתייחס לזכר בלבד.

ב

לכינויי הגוף אין מעמד אחיד מבחינת תפקודם התקשורתי-פרגמטי. כינויי הגוף הראשון והשני - **אני, אנו, אתה, אתם, אתן** - נתונים בתוך המערך הדאיקטי של הנסיבה הספציפית המשמשת כמסגרת תקשורתית לשיח. לעומת זאת, כינויי הגוף השלישי - **הוא, היא, הם, הן** והגוף הראשון ברבים משמשים הן כאזכורים דאיקטיים המציינים רפרנטים חוץ-

1. ראו בעניין זה דיון אצל הורביץ (1999), המכנה שימוש כזה בשם "פסבדו-נוכח".

טקסטואליים (אקסופורה) והן כאזכורים המוסבים אל הרצף המילולי, הפנים-טקסטואלי (אנדופורה).

מעניין במיוחד השימוש בכינויים **אנו והם**. כפי שנראה להלן, אין הכינוי **אנו** מבטא בהכרח ריבוי של **מוענים**. הוא עשוי להתייחס גם לצירוף של **מוען + נמען** או של **מוענים + נמענים**. להלן נעיין בכמה מן השימושים של **אנו והם** בשיח הציבורי והפוליטי. שימושים אלה משרתים - במקרים שבהם מדובר בתעמולה פוליטית או מסחרית - את האידאולוגיה או נקודת המבט של המוען.

נתבונן תחילה בסיסמה שהייתה נפוצה כמדבקת-פגוש (Bumper Sticker)² בשנות התשעים:
חברון לאבותינו ולנו.

בסיסמה זו מהדהדת ראשיתו של הפיוט מן ההגדה של פסח "והיא שעמדה לאבותינו ולנו..." בפסוק זה, וכן בסיסמה הנ"ל, משולב בשני אזכורים כינוי הגוף הראשון בריבוי: **לאבותינו, לנו**. על מי מוסבים הכינויים? להלכה קיימות שתי אפשרויות, המכונות בפי הסמנטיקאים "**אנו מצמצם**" (אקסקלוסיבי) ו"**אנו כוללני**" (אינקלוסיבי). הבחנה זו קשורה לשאלה אם האזכור **אנו** כולל את המוענים בלבד ("**אנו מצמצם**"), או שנכללים בו גם הנמענים ("**אנו כוללני**").³

כמו בפסוק המקורי שבהגדה - כן גם בסיסמה הפוליטית, **האנו** הראשון הוא בוודאי כוללני, שהרי **אבותינו** מתייחס לכולנו, לכל עם ישראל (ולא רק למחברי הפיוט). בפסוק שבהגדה אין הבדל בהתייחסות של **אבותינו** ושל **לנו**. אולם בסיסמה הפוליטית המתייחסת לחברון אין הדברים פשוטים כל כך, מאחר שהכוללות של **לנו** אינה נחרצת: האם הכוונה למוענים, מחברי הסיסמה, כלומר לתושבי חברון היהודים, או שמא הכוונה לעם ישראל כולו? אפשר להניח שכוונת המוענים הייתה להחיל את הכינוי הזה על הציבור כולו. מגמת מחברי הסיסמה הייתה, כך נראה, שהקורא יעביר את האינקלוסיביות של **אבותינו** גם אל **לנו**,

2. ראו דיון בעיצוב הלשוני של סיסמאות פוליטיות אצל ניר (תשנ"ז).
3. קיימות למעשה אפשרויות רבות יותר. בשפת הצירוקי האינדיאנית, למשל, מצויים ארבעה כינויים שונים ל"אנחנו": (1) אני+אתה; (2) טני+אדם אחר (שאינו נוכח); (3) אני+אנשים אחרים (שאינם נוכחים); (4) אני+אתה+אנשים אחרים (לפי פינקר 1995, עמ' 28).

לאמור: מאחר שהאבות משותפים לכל עם ישראל, כך גם חברון של היום שייכת לכולנו.

ההכרעה לגבי ההתייחסות הרפרנציאלית של האזכור בגוף ראשון רבים נתונה אפוא **במישור הפרגמטי** (להבדיל מן הסמנטי), תוך התחשבות בהקשר הנסיבתי, התרבותי והאידיאולוגי.

יש מקרים שבהם ההתכוונות של **אנו** אינה חד-משמעית, וניתן לפרש את הכינוי בשתי דרכים: הן כמצמצם והן ככוללני. אי-הבהירות הזאת מנוצלת היטב בשיח הפוליטי ובניסוח של סיסמאות פרסומת. לעתים בוחר הרעיונאי (הקופירייטר) במתכוון בניסוח עמום ביחס לתחולתו של הכינוי, משום שהדבר משתר היטב את צרכיו. סיסמת "ישראל אחת" בבחירות לראשות הממשלה בשנת 1990:

רק עם ברק ננצח

מנוסחת בגוף ראשון רבים (**ננצח**). האם צורת הפועל המוסבת לגוף ראשון בפועל **ננצח** מתייחסת לתנועת "ישראל אחת", שברק הוא מועמדה, או שמא הכוונה לעם ישראל כולו, שנצחונו (על אויביו?) מותנה בבחירת ברק לראשות הממשלה? שני הפירושים אפשריים במקרה זה, ונראה שהערפול הוא מכוון, כך שכל קורא של הסיסמה יוכל לפרש את ההתייחסות של הכינוי (כוללני או מצמצם) על-פי השקפתו או נטייתו.

נשווה סיסמה זו לסיסמה אחרת של אותה תנועה באותה מערכת בחירות: **יחד נביא את השינוי - אהוד ברק**

במקרה זה המילה **יחד**, שנוספה לסיסמה, נועדה להבהיר שהכוונה אכן **לאנו** כוללני, ללמדך: לא רק תנועתנו מעוניינת להביא את השינוי, אלא **כולנו יחד**. באמצעות מילה זו המוען מבהיר שכוונתו **לאנו** כוללני ולא **לאנו** מצמצם. כך נהגה גם מפלגת מר"צ בניסוח הסיסמה: **יחד נעשה את ישראל חופשית**.

בסיסמת הבחירות של "הדרך השלישית":

אנחנו כאן בגלל הגולן

השימוש ב**אנחנו** הוא אָניגמטי במתכוון. המשמעות המצמצמת של **אנחנו** היא - המפלגה, לאמור: עילת הקיום של מפלגת "הדרך השלישית" היא השמירה על הגולן כחלק ממדינת ישראל, ולכן עליך, הבוחר, לתמוך בנו. עם זאת ניתן לפרש את **האנחנו** גם ככוללני: אנו, כל עם ישראל,

נמצאים כאן הודות לרמת הגולן. הפירוש הכפול אופייני, כאמור, לסיסמאות פוליטיות שמטרתן להעביר מסרים מגוונים ורבי-משמעות בכמות מינימלית של מילים.

ג

להלן קטע קצר מנאומו של בנימין נתניהו, בעת שכיהן כראש ממשלה. נתניהו נשא את הנאום לפני קבוצה של מתיישבים בשומרון, והנוסח מובא כאן כפי שצוטט בעיתון "הארץ" ביום 24.11.98 (עמ' 4). בקטע זה מצוי שימוש רב בצורת הריבוי של הגוף הראשון, אולם במשפט הראשון מופיעה גם צורת היחיד (**מבשרי**):

אתם בני עמנו, אחינו ואחיותינו, בשר מבשרי [...] נקים מבני קבע קהילתיים, **נבנה** 20 יחידות דיור בתקציב ממשלתי, **נבנה** בריכה חדשה בחומש...

העירוב המכוון של **אנו ואני** הוא תכסיס רטורי נפוץ בקרב אנשי אליטות ומנהיגים, ומטרתו להצביע על כך שאין מקום להבדיל בין **אני** לבין **אנו**, כלומר בין הדובר לקולקטיב, שהוא המפלגה או העם כולו (מעין "המדינה היא אני"). בהמשך הדברים משתמש הנואם ב**אנו** בלבד: "נקים... נבנה... נבנה...", העשוי להתפרש הן כ"אני מלכותי" והן כמוסב על הממשלה שהדובר עומד בראשה.

טקטיקה רטורית דומה נוקט נתניהו גם בראיון עם מנשה רז בתוכנית "משחק השבת" ששודרה בערוץ הראשון בטלוויזיה ביום 26.12.98: **אני** בונה בהר חומה, **אנחנו** שומרים על האינטרס הלאומי [...]. בסיבוב השני **אנחנו** ננצח, משום שאני מוביל בשמירה על ירושלים. כאן העירוב שבין **אני** ל**אנחנו** הוא מוחלט...

בדיון שנערך בכנסת ביום 21 בדצמבר 1998 על הקדמת הבחירות נעשה שימוש רטורי רב ב**אנו**, הן בפי ראש הממשלה דאז והן בפי ראש האופוזיציה (ברק). כשנתניהו מנסה לאמץ (ברגע האחרון לפני ההצבעה) את הצעת חה"כ דרעי בדבר הקמת ממשלת אחדות, הוא אומר: **אנחנו** יכולים ללכת לבחירות כסוסים צוהלים אלי קרב, ריח הבחירות כבר עלה ב**אפנו**, אבל המדינה תיקלע לקלחת ומדמנה [...]. אם **נצליח** - **נדע** שנעשה מעשה שהעם יברך עליו.

נראה שבמקרה זה נעשה טשטוש מכוון בהתייחסות של **אנחנו** - לא ברור אם הכוונה ל**אני** או ל**מפלגתי**, או שמא הכוונה לכנסת כולה, או למדינה. במילים אחרות: לא ברור למי בדיוק מכוון הדימוי "כסוסים צוהלים".

בדברי התשובה של אהוד ברק, ראש האופוזיציה דאז, המשמעות של **אנחנו** שקופה יותר:

אין לנו נושא חשוב יותר מאחדות. לכל אורך תולדות קיומו של עם ישראל הייתה האחדות מקור **כוחנו** העיקרי [...] **אנחנו** בעד אחדות של ישרים, אבל כדי להמשיך ולהיות ישרים, **איננו** יכולים לומר "כן" לטלאים מלאכותיים [...] קשה לנו לשכוח את מה שקרה... קשה לנו לשכוח את מה ש**ראינו** שעובר על אנשי אמת שיושבים ביניכם, על בני בגין ודן מרידור, ולאחרונה על שר החוץ לשעבר, דוד לוי... (הארץ, 22.12.98).

ההתייחסות המצמצמת של **אנחנו** מקבלת כאן סיוע באמצעות השימוש באותו הקשר בגוף שני: **שיושבים ביניכם**. כך מובלטת ההבחנה שבין **אנו** ל**אתם**.

מאחר שנתניהו מבקש להטיל לחלל הכנסת את הרעיון של ממשלת אחדות, יש לו עניין להשתמש ב**אנחנו** כוללני, או עמום, כלומר ספק מצמצם-ספק כוללני. ברק, לעומת זאת, הדוחה את הרעיון כתכסיס פוליטי, מעוניין לשמור על ההבחנה שבין **אנחנו** ל**אתם**, כדי לבטא בבירור את המסר שלו.

סוג אחר הוא **אנחנו** כוללני, המבטא את קולו של הציבור כולו, ללא הבחנה בין יצרנים לצרכנים. היצרן מדבר גם בשמו של הצרכן. לעתים טיבו הכוללני של **האנחנו** מודגש באמצעות השימוש ב**כולנו**: המלח השולחני ש**כולנו** מכירים מכיל את מינרל הנתרן... עד כמה ש**בדיאותנו** חשובה לנו, עבור **רובנו** מזון ללא מלח אינו מעורר תיאבון. גבינת סקי דלת מלח מאפשרת ל**כולנו** ליהנות יום-יום... (שם).

ד

השימוש ב**אנו** כדי לבטא עמדה של קהלים או של קבוצות מוגדרות נפוץ במודעות המתפרסמות בקרב העדות החרדיות. המודעות הללו מיועדות בדרך כלל לקהל מצומצם יחסית ומוגדר סקטוריאלי. כאן נראה כאילו קיימת הבחנה ברורה בין **אנו** ל**הם**. אולם בסיסמאות שמנפיקים החרדים אפשר לפרש להלכה את השימוש ב**אנו** בשלוש דרכים: התייחסות למוענים

בלבד, התייחסות לקבוצה שאליה שייכים הן המוענים הן קהל היעד הפוטנציאלי (כלומר, הציבור החרדי), או "כוללות רחבה", כלומר התייחסות לעם ישראל כולו.

נתבונן תחילה בסיסמה הלקוחה ממודעת פרסומת בעיתון חרדי:

השנה כולנו נוסעים למירון בל"ג בעומר בחינם

מאחר שטקסט זה מכוון לקהל יעד ספציפי, עלינו לראות את המילה **כולנו** כמבטאת **אנו** כוללני, כלומר - כינוי המתייחס הן אל המפרסמים הן אל הציבור החרדי, שהוא קהל היעד של הסיסמה. השימוש ב**כולנו** (ולא ב**אנו**, למשל) מדגיש, כמובן, את האינקלוסיביות.

דוגמה אחרת היא מודעה שפורסמה ערב הבחירות לעיריית ירושלים (נובמבר, 1998) בעיתונות החרדית:

והם עוד מסיתים נגדנו - חרדים לגורלנו בירושלים - ג

כמעט 1/2 מתלמידי ירושלים (41%) הלומדים במוסדות החרדיים מקבלים רק 23% מהתקציב וגם את זה הם מבקשים לקחת מאיתנו.

כאן נעשה ניסיון ברור של העמדת **אנחנו** מול **הם** (ולא מול **אתם**). **אנחנו** מתייחס לחוגים החרדיים, ואילו **הם** - למפלגות החילוניות. זהו אפוא שימוש ב**אנו** כוללני (**אנו+אתם**), הכולל את המוענים והנמענים הספציפיים (במקרה זה - הציבור החרדי), לאמור: **אנחנו** מתייחס אל אנשי אגודת ישראל ואל כלל הציבור החרדי. **אנחנו** מציין אפוא קבוצה מסוימת, הכוללת גם את **האתם**, ועומדת מול **ההם**, ומתייחס אל קבוצה חיצונית ("האחרים") ביחס לציבור המוענים והנמענים. הדיכוטומיה הזאת בולטת גם בהמשך הטקסט: **הם** מבקשים לקחת מאיתנו.

נתבונן בסיסמה נפוצה של חב"ד, המלווה בתמונה של הרבי מלובביץ':

יחי אדוננו מורנו ורבנו מלך המשיח לעולם ועד

סיסמה זו נבדלת מקודמתה בכך שהיא מכוונת לציבור הרחב בישראל, ולא רק לסקטור החרדי, או לאנשי חב"ד. לכן **האנו** הטמון במילים "אדוננו, מורנו ורבנו" הוא ספק מצמצם (**שלנו**, של תנועת חב"ד) - ספק כוללני (**שלנו**, של העם היהודי כולו). המוענים משתמשים במקרה זה במתכוון בניסוח דו-משמעי כדי ליצור תחושת הזדהות של העם עם תנועת חב"ד.

הסקטור החרדי משמש אפוא דוגמה להתייחסות פוטנציאלית תלת-מעגלית של **אנו**: המוענים בלבד (מצמצם), המוענים+הנמענים מהמגזר החרדי (כוללני-סקטוריאלי), המוענים+העם כולו (כוללני רחב). לגבי הנמענים - יש מקרים שבהם הסקטורים הלא-חרדיים הם בבחינת **הם**, ויש שהם כלולים ב**אנו**.

ה

נסקור עתה בקצרה כמה מקרים שבהם נמצא שימוש בכינויי הגוף השני. נתייחס בעיקר לטקסטים זעירים בשיח הציבורי, כלומר לסיסמאות פוליטיות ולפרסומות.

בסיסמת פרסומת של ביה"ס לשפות של האוניברסיטה הפתוחה מצאנו שימוש מובחן בצורה ברורה וחדה בין **אנחנו** מצמצם ל**אתה** סתמי: השיטה שלנו - ההצלחה שלך
כאן השימוש ב**אתה/את** כחלק מן הכינוי החבור שבמילה **שלך** מבליט את האופי המצמצם של **אנחנו**. הכינוי **אתה/את** מכיוון לנמען סתמי. שימוש כזה בצורת הזכר אכן אופייני לפרסומת, כאשר הפנייה היא לציבור נמענים פוטנציאליים שזהותם (מבחינת המגדר ומבחינות אחרות) אינה מוגדרת בבירור. אפשר לראות בכך סימולציה של פנייה אישית, שמטרתה להסוות את האימפרסונליות והניכור האופייניים לחיים בחברה המודרנית.

במודעות פרסומת הנטייה היא להבחין בין **אנו**, היצרנים, לבין **אתם**, הצרכנים. עם זאת המסר השולט מבטא אינטרס משותף לכאורה, כאילו שהכל לטובתו ולנוחיותו של הצרכן, וכוונותיו של היצרן הן (כביכול) אלטרואיסטיות. בפרסומות נוכל למצוא שני סוגים של **אנחנו**: הסוג הראשון, והנפוץ יותר, הוא **אנחנו** מצמצם המוסב אל היצרן (או אל המפרסם), ובצדו - הפנייה **אתה/את** או **אתם**. המסר שבמקרים אלה הוא: "**אנו** עושים הכול כדי ש**אתם**, הצרכנים, תהיו מרוצים". במקרים אלה נמצא אפוא הבחנה ברורה בין **אנו** ל**אתה/את/אתם**: איכות **בשבילנו** זה אידיאל, גם **בשבילך** (פרסומת לדודי שמש במקומון "כל העיר", 11.2.00).

השימוש בגוף שני מקובל גם בסיסמאות פוליטיות הכוללות "פנייה וירטואלית" למנהיג בפועל או למנהיג פוטנציה. אפשר לראות בכך

טקטיקה רטורית היוצרת ניגוד בין ההיבט הסמנטי לפרגמטי, כלומר בין "משמעות המשפט" ל"משמעות הדובר".⁴ מן הבחינה הסמנטית, הניסוח שלהלן משקף מערך תקשורתי של מוען סתמי הפונה לנמען ספציפי: נתניהו, העם איתך

ההקשר הנסיבתי (האקסופורי) של המבע אופייני לתקשורת ההמונים: הסיסמה מוצגת בכרזות או במדבקות פגוש, כשקהל היעד שלה הוא ציבור הבוחרים. הדבר מחייב מצד המערך התקשורתי ראייה אחרת מזאת המשתקפת לכאורה בפנייה של מוען מסוים (מפלגה או תנועה פוליטית) אל הציבור הרחב, כשהמסר הוא: "עלינו לתמוך בנתניהו" (שאם לא כן אפשר היה לשלוח את הסיסמה במכתב אישי ישירות לנמען, נתניהו). עצם הניסוח של השדר בצורת סיסמה, כלומר כטקסט זעיר, יש בו רמז ברור למשמעותו התקשורתית-הפרגמטית. משעה שבודקים את ההקשר הפרגמטי נהפכים אפוא היוצרות: בעוד שבמישור הסמנטי המוען הוא אנונימי לכאורה והנמען ספציפי (נתניהו), הרי במישור הפרגמטי - המוען הוא ספציפי (מפלגה או תנועה פוליטית מסוימת), ואילו הנמען הוא סתמי. במקרים אלה אפשר להבחין אפוא בין **המערך הרטורי** הנגזר מ"משמעות המשפט" (מוען סתמי - נמען ספציפי) ל**מערך הפרגמטי** הנגזר מ"משמעות הדובר" (מוען ספציפי - נמען סתמי).

דוגמה אחרת של "פנייה רטורית" נמצא בסיסמה:

חבר - אתה חסר

במקרה זה הנמען (הרטורי), יצחק רבין, כבר אינו בחיים, ולכן אין לפנייה **אתה** משמעות פרגמטית. לפנינו אפוא סימולציה של פנייה. זהו אמצעי רטורי המכונה ברטוריקה הקלסית בשם "אפוסטרופ". המשמעות הפרגמטית של המבע הזה היא: '(החבר) יצחק רבין חסר לנו'. במקרה זה השימוש בגוף ראשון רבים - **לנו** - הוא כוללני, כלומר כולל הן את המוענים והן את הנמענים.

1

סקירה של השימוש בכינויי הגוף בשיח הפוליטי, ובמיוחד בסימאות, למלמדת על שימושים רטוריים שונים הנעשים בכינויים. שימושים כאלה

4. להבחנה בין "משמעות המשפט", ל"משמעות המבע" ול"משמעות הדובר" - ראו דסקל וויצמן (תש"ן).

חורגים אל מעבר להתייחסות הדקדוקית המקובלת של מדבר - נוכח - נסתר. במאמר זה התעכבנו בעיקר על השימוש בכינוי המדברים (**אנחנו** / **אנו**) המשמש את הדוברים בשיח הציבורי להבחנה בין הקבוצה שהם משתייכים אליה לבין "האחרים". עם זאת, בשיח הציבורי הפוליטי מקובל להשתמש ב"משחק רטורי" שבו הכינוי הוא פוליטמי מבחינת ההתייחסות הפרגמטית: יש שהוא מעמת את **האנו** עם **האתם** או עם **ההם**, יש שהוא יוצר קבוצת התייחסות כוללת (כולנו) ויש שהוא בבחינת דאיקט אניגמטי, המאפשר פירושים שונים. עצם השימוש ב**אנו** חביב על פוליטיקאים, משום שהוא יוצר תחושה של סולידריות בינם לבין ציבור היעד, בין אם הכוונה לקבוצה סקטוריאלית מוגדרת ובין אם מדובר בציבור הרחב, בקהילה כולה.

אפשר לראות את השימוש הנפוץ ב**אנחנו** כוללני בשיח הציבורי כמיועד להוציא את הפרטים מן הבידוד שגוזרת עליהם החברה המודרנית. הוא נועד להעניק להם את התחושה שהם אינם לבד, אלא שותפים לדרך מסוימת. לעתים מתחזקת תחושה זו עקב ההצבה של **האנו** מול **ההם**, כלומר מול קבוצת "האחרים", שדרכם (הנלוזה...) אינה דרכנו.

ביבליוגרפיה

דסקל, מ' וויצמן, א' (1990), "לשאלת משמעות הדובר בספרות היפה", **בלשנות עברית**, עמ' 9-19, 28-30.

הורביץ, מ' (1999), "גוף ראשון בגוף שני: עיון דיסקורסיבי בפסבדו-נוכח", בן-שחר, ר' וטורי, ג' (עורכים), **העברית שפה חיה**, כרך ב', הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה, תל אביב, עמ' 75-90.

ניר, ר' (1989), **מבוא לבלשנות**, יחידה 8, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב.

ניר, ר' (1997), "הסיסמה הפוליטית כיחידת שיח: הבחירות לכנסת - 1996", **חלקת לשון** 24. עמ' 8-27.

ניר, ר' (1999), "רטוריקה אלקטוראלית בישראל: אנטומיה של סיסמת בחירות". בתוך בן-שחר, ר' וטורי, ג' (עורכים), **העברית שפה חיה**, כרך ב', הקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 187-208.

Cameron, D. (1995), *Verbal Hygiene*, Routledge, London & New York.

Chafe, W. L. (1987), "Cognitive Constraints on Information Flow", Tomlin, R. (Ed.), *Coherence and Grounding in Discourse*, John Benjamins, Amsterdam, pp. 21-51.

Pinker, S. (1995), *The Language Instinct*, Harper Perennial, New York.